

Lewandowska, Ewa / Wójcik, Zbigniew

Dni staszicowskie w Hrubieszowie

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/4, 813-816

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

1) podróże w latach 1784—1806, 2) udział w zarządzaniu górnictwem w latach 1807—1815, 3) bezpośredni udział w administracji górniczej w latach 1816—1824. Najmniej udokumentowana jest działalność Staszica w okresie Księstwa Warszawskiego. Najlepiej, właśnie w oparciu o nowe materiały, udało się referentowi odtworzyć prace Staszica nad rozwojem górnictwa w czasach Królestwa Polskiego. Przy czym udokumentowane zostało wielkie poparcie dla Staszica udzielone przez Czartoryskiego w 1815 roku oraz kontrowersje z Lubeckim w 1824 roku, które doprowadziły autora rozprawy *O ziemiordztwie Karpatów* do rezygnacji z zajmowanego stanowiska.

Dr S. Czarniecki w dłuższym wystąpieniu wykazał, że postawa Staszica jako uczonego i działacza administracji państwowej była typowa również dla przyszłych pokoleń geologów polskich, a zwłaszcza L. Zejsznera, H. Łabęckiego, S. Zarecznego, W. Szajnochy i S. Małkowskiego. W tym sensie można mówić, iż Staszic był ojcem swego rodzaju szkoły geologii polskiej.

W uzupełnieniu tych informacji dodać należy, że organizatorzy posiedzenia zmontowali pokaz materiałów, obrazujący zarówno dorobek geologiczny Staszica jak i zainteresowanie jego osobą. Wśród eksponatów, pochodzących ze zbiorów S. Czarnieckiego i A. S. Kleczkowskiego, zwracał uwagę medal z profilem Staszica i napisem: Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica. Jednym z eksponatów był też artykuł S. Czarnieckiego z „Ziemi Nadnoteckiej” — z kwietnia 1976 r. — pt. *Stanisław Staszic — prekursor czy ojciec polskiej geologii*. Autor w artykule tym polemizował m.in. z niżej podpisanym, obstając przy tradycyjnym określeniu Staszica — ojciec geologii polskiej. Miło jest mi stwierdzić, że podczas referatu na omawianej sesji dr Czarniecki zmienił swój pogląd i przedstawił ocenę zasług autora *O ziemiordztwie Karpatów* w formie możliwej do przyjęcia dla wszystkich zainteresowanych historią nauk geologicznych w Polsce.

Zbigniew Wójcik

DNI STASZICOWSKIE W HRUBIESZOWIE

Stanisław Staszic był w istotny sposób związany z ziemią zamojską i Hrubieszowem. W 1781 r. rozpoczął pracę pedagogiczną u eks-kanclerza Andrzeja Zamoyskiego. Z rodziną Zamoyskich związany był do końca życia. Anna z Zamoyskich Sapieżyna umożliwiła Staszicowi w 1801 r. zakup dóbr ziemskich w Hrubieszowskim. Majętność tę w 1816 r. przekazał on chłopom tworząc towarzystwo rolnicze, pionierską w skali europejskiej organizację spółdzielczą tego typu. Towarzystwo przetrwało do 1945 roku.

W 1960 r. powstało Towarzystwo Regionalne Hrubieszowskie, którego jednym z zadań jest zbieranie i opracowywanie pamiątek związanych ze Staszicem. Temu celowi służy także Muzeum Regionalne w Hrubieszowie, choć obydwie wymienione instytucje mają znacznie szerszy program naukowy i oświatowy.

Dni Staszicowskie odbyły się w Hrubieszowie 5—9 czerwca 1976 r. Ich głównymi organizatorami były: Wydział Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Zamościu oraz Towarzystwo Regionalne Hrubieszowskie. W różnych etapach przygotowań do obchodów uczestniczył m.in. Zakład Historii Gospodarczej i Myśli Ekonomicznej UMCS, Muzeum Regionalne w Hrubieszowie, Muzeum Ziemi PAN oraz Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN.

Główną imprezą obchodów była sesja naukowa pt. *Stanisław Staszic a Zamojszczyzna*. Przedstawiono na niej 8 referatów. Pierwszym referentem był prorektor UMCS — prof. Ryszard Orłowski. Jego *Wprowadzenie* stanowiło krótką

charakterystykę działalności Staszica oraz przegląd faktów, dowodzących związków autora *Rodu ludzkiego* z ziemią zamojską i Hrubieszowszczyzną¹. Pozostałe 7 referatów dotyczyło różnych aspektów działalności naukowej, oświatowej i gospodarczo-społecznej Staszica.

Dr Józef Duda (UMCS) w referacie *Działalność społeczno-gospodarcza Stanisława Staszica na Zamojszczyźnie* przedstawił osiągnięcia autora *Przestróg dla Polski* zwracając szczególną uwagę na starania o założenia Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego oraz na dzieje tej organizacji.

W kolejnym wystąpieniu mgr Tadeusz Mazur (UMCS) — mówiąc o *Wpływie Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego na rozwój społeczno-gospodarczy regionu* — dokonał m.in. analizy pożyczek udzielanych przez Hrubieszowski Bank Kredytowy. Analiza ta wykazała, że bank ten przeważnie służył mieszkańcom hrubieszowskim, zaś chłopci zrzeszeni w Towarzystwie rzadko z niego korzystali. Mimo to Towarzystwo z własnych funduszy wspierało szkoły, fundowało stypendia, budowało obiekty gospodarcze itp.

Odmienny charakter miał referat doc. Krzysztofa Jakubowskiego (Muzeum Ziemi PAN) pt. *O zbiorach geologicznych Stanisława Staszica w Zamościu*. Referat sugerował, że załączek kolekcji geologicznej, znajdującej się dziś w Liceum Ogólnokształcącym im. Jana Zamoyskiego, został ofiarowany przez Staszica Akademii Zamoyskiej w latach 1781—1784².

Do wystąpienia doc. Jakubowskiego nawiązywał referat doc. Zbigniewa Wójcika (Muzeum Ziemi PAN) pt. *Związki Stanisława Staszica z Zamoyskimi i Sapiehami*. Odnośnie wspomnianego zbioru geologicznego wskazano, iż w końcu XVIII i na początku XIX w. w Liceum Zamoyskim wykładało historię naturalną dwóch wytrawnych znawców geologii: Bazyli Kukolnik i Jan Chrystian Hoffmann. Oni zapewne przyczynili się do tworzenia dużego zbioru geologicznego, jaki istniał w tej szkole w 1807 r. Brak dokumentacji obniża wartość kolekcji, zresztą zdewastowanej w ostatnich latach³. Nawiązując do zasadniczego tematu swego referatu doc. Wójcik stwierdził, że w Zamościu miał Staszic korzystne warunki do pracy pisarskiej. Mógł wtedy również prowadzić szeroko zakrojone prace geologiczne. Natomiast w latach późniejszych kontakty z Anną z Zamoyskich Sapieżyną umożliwiły Staszicowi zarówno realizację fundacji hrubieszowskiej, jak i podjęcie planu zagospodarowania kompleksowego doliny rzeki Kamiennej.

¹ Niektóre elementy swej wypowiedzi referent zawarł w książce opublikowanej w 1974 r. pt. *Między obowiązkiem obywatelskim a interesem własnym. Andrzej Zamoyski 1717—1792*.

² Por. także opracowanie K. Jakubowskiego pt. *Staszicowskie zbiory geologiczne w Zamościu* zamieszczone w nrze 8 „Prac Muzeum Ziemi” z 1966 r.

³ Nie potrafimy odtworzyć dziejów kolekcji, gdyż nie zachowały się katalogi ani oryginalne metryczki. Niektóre okazy zbioru, znajdującego się w Zamościu, zostały wystawione w 1958 r. w Warszawie na wystawie pt. *Stanisław Staszic jako geolog i jego epoka*. Autorzy tej wystawy: S. Czarnecki i S. Małkowski, do niektórych okazów dorobili metryczki na podstawie treści *Ziemiorodztwa Karpatów*. Sprawiało to wrażenie, że jest to w rzeczywistości zbiór Staszica. W dniu 4 VI 1976 r. autorzy niniejszego sprawozdania zapoznali się ze zbiorem w Zamościu stwierdzając, że jest on pozbawiony wszelkiej dokumentacji. Przypisywanie zbioru Staszicowi jest bezpodstawne, tym bardziej, iż nauczyciele geografii tej szkoły wzbogacali kolekcję w różnych latach, nie dbając zresztą o zapis w książce przybytków. Jak to wykazał w cytowanej pracy K. Jakubowski, zbiór został zdewastowany podczas okupacji. Po wojnie szczątki kolekcji uratował nauczyciel geografii Liceum Zamoyskiego — M. Pieszko. W ostatnich latach zbiór ten oddano do dyspozycji studentom geografii UMCS. Obecnie nie da się już odtworzyć dziejów kolekcji. Mimo to władze województwa — po wysłuchaniu uwag doc. Jakubowskiego — postanowiły otoczyć opieką kolekcję zamojską i przekazać ją do Muzeum Ziemi do szczegółowego opracowania.

W kolejnym referacie pt. *Stanisław Staszic jako mecenas architektury* prof. Wiktor Zin (Politechnika Krakowska) mówił o działalności A. Corraziego na ziemi hrubieszowskiej (m.in. budowa pałacu w Dziekanowie) oraz o lansowanych przez Staszica typowych projektach szkół, domów mieszkalnych itp.

Dwa ostatnie referaty nawiązywały do wstępnej części sesji. Dr Anna Golec (UMCS) omówiła *Receptę poglądów Stanisława Staszica w polskim ruchu ludowym*. Analizowała ona poglądy Staszica na własność ziemi oraz oświatę rolników. Podkreśliła, że w 1916 r. powstały kółka rolnicze im. Staszica, a w okresie międzywojennym spółdzielnie rolnicze im. Staszica. Organizacje te łączyła niejako wspólnota ideowa z założonym przez Staszica Towarzystwem Rolniczym Hrubieszowskim.

Ostatnim z referentów był mgr Stanisław Duda (UMCS), który omówił *Wpływ idei Stanisława Staszica na polską myśl ekonomiczną*. W swym wystąpieniu referent nakreślił m.in. cechy fizjokratyzmu europejskiego. Na tym tle wykazał, że Staszic ujmował dość szeroko pojęcie fizjokratyzmu, przypisując duże znaczenie tzw. protekcyjnalizmowi wychowawczemu. Koncepcje ekonomiczne Staszica były bliskie W. Surowieckiemu oraz innym uczonym XIX i XX w.

Zakres tematyki przedstawionej w referatach poszerzyli znacznie dyskutanci. Tak np. prof. Helena Brodowska (Uniw. Łódzki), autorka monografii o Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim, mówiła o powiązaniach ideowych Staszica z Andrzejem Zamoyskim. Wskazała ona ponadto na wielką uwagę, jaką Staszic przypisywał do rozwoju samorządu, czemu dawał wyraz w swych pismach oraz działalności praktycznej. Jego reformy ustroju wsi wyprzedziły na wiele dziesięcioleci wszelkie reformy magnackie. W nawiązaniu do tej wypowiedzi doc. Z. Wójcik wskazał na potrzebę opracowania nowych monografii Andrzeja Zamoyskiego i liceum w Zamościu oraz zebrania materiału dotyczącego ostatniego okresu istnienia Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego. Dyskutant podkreślił także, że filozofowie polscy z okresu Oświecenia rozumieli fizjokratyzm dość szeroko. Interesowała ich nie tylko sama ziemia dająca korzyści z upraw, ale także bogactwa naturalne. Właśnie to powodowało w końcu XVIII w. walkę o zmianę prawa ziemskiego. Stanisław August Poniatowski starał się tego dokonać tworząc w 1782 r. Komisję Górniczą. Staszic w swej wspólnocie rolniczej czynił lasy własnością całego Towarzystwa, tworząc załączek społecznej własności ziemi.

Dr Jan Górak, konserwator wojewódzki w Zamościu, nakreślił szerzej zainteresowania etnograficzne Staszica, a Józef Kapuściński wskazał — analizując wkład Staszica do rozwoju uzdrowiska w Ciechocinku — na potrzebę szerszej popularyzacji osiągnięć autora *Rodu ludzkiego*. Wystąpili także m.in. Tadeusz Madler (były prezes Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego) oraz członek tego Towarzystwa — Mikołaj Misan. Obaj omówili ostatni okres działalności tej organizacji. Mieczysław Róg-Świostek, redaktor naczelny „Chłopskiej Drogi”, podnosząc zasługi Staszica wskazał na potrzebę ufundowania nagrody im. Staszica, przyznawanej ludziom zasłużonym dla postępu społeczno-gospodarczego i nauki.

Dodać do powyższego należy, że w *hallu* Hrubieszowskiego Domu Kultury umieszczono niewielką wystawę. Przedstawiono na niej fotografie obiektów związanych z działalnością Staszica i Towarzystwa Rolniczego na Hrubieszowszczyźnie, a także zabytki Staszicowskie w plastyce amatorskiej. Dużą wystawę pod nazwą *Stanisław Staszic w sztuce* zorganizowała mgr Helena Bojarczuk w Muzeum Regionalnym w Hrubieszowie. Zgromadzono tu ważniejszą ikonogra-

fię Staszica. Wystawiono m.in. portret Staszica namalowany przez F. Sobolewskiego w 1826 r., a także szkic A. Brogowskiego do obrazu przedstawiającego wręczenie przez Aleksandra I patentu Uniwersytetowi Warszawskiemu. Na wystawie wypożyczono różne eksponaty z instytucji państwowych (m.in. Muzeum Narodowe w Poznaniu, Krakowie, Warszawie i Kielcach, Muzeum Okręgowe w Lublinie, Muzeum Ziemi PAN), a także osób prywatnych (m.in. S. Czarnieckiego, M. du Chateau i Z. Wójcika).

W dniu 6 czerwca 1976 r. Towarzystwo Regionalne Hrubieszowskie zorganizowało dla uczestników sesji wycieczkę pn. *Hrubieszowskimi śladami Stanisława Staszica*. Podczas tej wycieczki złożono kwiaty pod pomnikami Staszica w Dziekanowie, Jarosławcu i Hrubieszowie. Zapoznano się także z licznymi pamiątkami po Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim. Tradycje Staszicowskie w tym regionie są tak żywe, że rokrocznie odbywają się tu obchody ku czci twórcy fundacji, a wszystkie pozostałe po nim pamiątki są starannie przechowywane (poważne zbiory ma np. Jan Czyżewski w Jarosławcu).

W uzupełnieniu tych informacji dodać należy, że Miejska Biblioteka Publiczna w Hrubieszowie zorganizowała wystawę pt. *Stanisław Staszic — twórczość i pieśmiennictwo*. Pokazano na niej wiele publikacji (niekiedy unikatów) poświęconych Staszicowi. Ponadto dzięki staraniom Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego w dniu 7 czerwca 1976 r. odbyła się inauguracja *Pleneru plastycznego śladami Stanisława Staszica*, a w dniu następnym Hrubieszowski Dom Kultury zainaugurował *II Amatorski plener plastyków i fotografików hrubieszowskimi śladami Stanisława Staszica*.

Ponadto Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Zamościu wydał okolicznościowy plakat z portretem Staszica oraz fragmentem tekstu *Ustawy Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego*. Wybito także medal okolicznościowy.

Niemal we wszystkich imprezach Dni Staszica uczestniczyło wiele młodzieży. Została ona przygotowana do udziału w uroczystościach przez pracowników Muzeum w Hrubieszowie. Zwłaszcza dyrektorka tej instytucji wygłaszała specjalne prelekcje w szkołach, prowadziła lekcje w Muzeum, a także udostępniała młodzieży literaturę poświęconą Staszicowi.

Z przedstawionych danych wynika, że *Dni Staszicowskie* w Hrubieszowie były przeznaczone nie tylko dla wąskiego kręgu specjalistów-naukowców, lecz także stały się imprezą o szerokim zasięgu społecznym i kulturalnym. O tym, że uczestnictwo w obchodach było dla mieszkańców województwa zamojskiego i licznych gości z całego kraju przeżyciem, zdecydowała praca aktywu Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego, a zwłaszcza jego prezesa — Wincentego Piąta. Wiele pracy w przygotowanie sesji i wystaw włożyła także mgr Helena Bojarczuk, dyrektor Muzeum Regionalnego w Hrubieszowie. Można mieć nadzieję, że jej praca nad wystawą ikonografii staszicowskiej zostanie utrwalona w opublikowanym katalogu. Wysoki poziom sesji naukowej był także w dużej mierze zasługą władz Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, a zwłaszcza prorektora Ryszarda Orłowskiego, znawcy dziejów gospodarczych Zamojszczyzny oraz doc. Jana Gurby, który bezpośrednio sesję przygotował i prowadził. Władze UMCS wydały także streszczenia niektórych referatów sesji. Natomiast Urząd Wojewódzki w Zamościu zapowiedział druk całości referatów.

Ewa Lewandowska, Zbigniew Wójcik